

från Alfons Davidsson
juni 2002

**GUIDE TILL OLIKA PLATSER VI BESÖKT OCH EN NAMNBESKRIVNING
ÖVER DE FLESTA BOSTÄLLEN SOM FÖRE
FRITIDSHUSENS TILLKOMST, ÄR DEN GAMLA BEBYGGELSEN PÅ MÖRKÖ.**

START FRÅN BYGDEGÅRDEN.

Från Bygdegården och en tur till Axvik, genom Kumla.

Gamla Berga by med grunder av 3 st gårdar varav 2 st gårdshus är bevarade. Platsen där "Antilittas" stuga låg. Antilitta ett annorlunda fattighjon 1920-30 talet.

Solbacken, Stenbacken, Långens torp (båtsmanstorp) Långens Länsta i Sanda hage med fritidshus samt Sals udd, det gamla grustaget med omnejd. Idestatorpet som fiskarfamiljen Asplund fick uppföra på godsets mark.

Efter Hörningsholms f.d. skolhus, mot Skansundet finns en liten väg till höger mot skogvaktarbostaden.

Här fanns under 1920 talet ett enkelt hus, i vilket Idala handel under E Carlsons & Co tid drev en filial till sin verksamhet inom lanthandel, med öppet-hållande 2-3 dagar per vecka.

Före Skansens färjeställe med Skansholmen har numera Oaxens Båtklubb sin uppläggningsplats. På detta område var tidigare Hörningsholms Tegelbruk placerat.

Numera finns härintill Skansholmens Sjökrög. På denna plats låg, ända fram på 1940-talet kaserner tillhörande Kungl. Artilleriregementet A1 i Stockholm. Med Mörkö som övningsområde, bedrevs här utbildning av signaltrupper under sommarhalvåret.

Skansholmen, med gamla skyttevärn, är nu fritidsområde för Södertäljebor. Fortfarande finns rester av ångbåtsbryggan kvar. På andra sidan sundet finns färjeläget med kontor och bostäder, därintill de gamla försvarsanläggningarna sedan 1600-talet.

NÄSLANDET

Hörningsnäs, Gården, arbetarbostäder och torp. Mjölkstugan, Ingvaldstorp, Elsaborg. Den lilla gården Stjärten som förr hade 2 hästar och nötkreatur är numera Reningsverk (Himmerfjärdsverket) för södra Stockholmsregionen. Härfter passeras torpet Malmen, där vägen till Långuddens gård viker av. Nu finns där familjen Asplunds fiskeställe och laxodling med en utbyggd båtuppläggningsdel och en mindre marina.

Från Malmstugan vägen mot Grödingehållet, viker man in på en skogsbilväg och passerar "Spåntorget", uppläggningsplats för skogsprodukter på 1930-40 talet. Här är hjärtat i den fina Näslandsskogen, berömd för sin höga bonitet och högkvalitetsvirke. Hela området med skog och gårdar ägdes fram till 1970 talet av Hörningsholms fidekommiss.

Stockholms stad köpte då området vilket samtidigt införlivades i Grödinge församling och kommun.

Området omfattades av gårdarna Hörningsnäs, Stjärten, Långudden, Malmstugan, 3 gårdar i Näs-byn, Björndammen, Fosäng och Gökbacken.

Viker man in på den ovan angivna skogsbilvägen kommer man fram till Björndammen och Fosäng, som nu brukas av Tage Eriksson med familj. Här i strandlinjen mot Himmerfjärdens norra del finns sportstugeområdet Grönslätt. I östra delen av det öppna odlingslandskapet skymtas torpet Gök-

backen, vacket beläget i skogsbrynet mot väster. Nu åter tillbaka genom Hörningsnäs f.v.b Skanssundets färja.
En mycket upplevelserik och givande lördagsutflykt, att rekommendera.

HÖRNINGSHOLM

Hörningsholm, har en mycket omfattande historia vilken jag överlåter till ägaren Carl G:son Bonde att berätta. Däremot några platser inom gården som bör omnämnas. Nordost om gården låg förr ekonomibyggnaderna och arbetarbostaden Näsbacken, med 6 lägenheter plus bagarstuga. Huset finns fortfarande kvar. Bränneribryggan och där utanför Notholmen med sin fyr. I djurgårdsparken har funnits en trehörning stensättning, numera borttagen, troligen använd som grundstenar vid någon byggnation på gården. Härifrån härleddes med all säkerhet namnet Hörningsholm.

Vi gör en avstickare till det närbelägna Dåderölandet, inom Ytterjärna församling. Här har funnits en frälse/kron gård vid namn Borghaga, vilken enligt sägen ej fick rätten till vad då? Krona? som "Sätessgård". Vidare Dåderö gård och själva Dåderö med sin speciella historia. Här nedanför återfinns ett omfattande gravfält och en skeppssättning. Nu skymtar Ulvsundets f.d. färjeställe. På åsen ovanför Dåderö har i vår tid 1980-90 talet planerats byggande av en Eko-by med många bostadshus. Detta projekt har stötts och blötts i många instanser. Nu år 2000 har ännu ingenting hänt och byggplanen skrinlagts till vidare.

ENGSHOLM

På andra sidan åsen nordost Dåderö, öppnar sig en mycket vacker landskapsbild med odlingsmarker och en välbyggd och vacker ekonomibebyggelse för den stora gården Engsholm. Längst bort i nära anslutning till Skanssundets övre del reser sig den stolta och anrika Vasaborgen Engsholms slott. Detta herresäte, som haft flera olika ägare med varierande inriktning på verksamhet är för besökaren en angenäm och unik upplevelse. Här finns en utförlig historiebrevskrivning att tillgå vilken ger en god bild av stället karaktär och olika ändamål under olika ägarförhållanden.
Numera bedrivs en omfattande hotell- och konferensverksamhet härstädes.

SANDA OCH BJÖRKARÖ

En lördagsvandring omfattande Sanda gård och vidare mot Björkarö över "kolv-området" med den fina jordbruksmarken därstädes. Vid Björkarö tittar vi på den forntida samlade bebyggelsen samt letar efter ytterligare husgrunder till de 5 gårdarna. Senare tiders arbetarbostad, ekonomihuset med stenladugården i gråsten samt den stora fina huvudbyggnaden som Svea och Anders Davidson renoverat, under sina år som hyresgäster där. Sanda grindstuga och Bergalund besöktes. Här finns lämningar efter bysmedjan och minnen av den siste smeden på Bergalund, Pettersson ??

Tormesta och Brunna var ett etappmål. Här är några intressanta saker att studera med lämningar av gravfält, skeppssättning, flyttblock och husgrunder. De gamla gravhögarna samt Glasbergets mysterium. Detta är en minnesplats från Bronsålder fram till nutid. De på 1920- 30 talet uppbyggda gårdshusen till Berga gård ligger på landsvägens västra sida.

LUSTIGTORP, TEGNEBY, SKÄLBY, NORA

Vi förflyttar oss sakta i sydlig riktning på Mörkö västra sida förbi Tormesta och stannar upp vid Korslöt, Långstorp, Lustigtorp och Nilsborg. Alla dessa små ställen är förknippade med speciella minnen kring de människor som varit bosatta här.

Gustavsson i Korslöt, "Kalle Lång", Farbror Gustavsson i Lustigtorp: skomakare, kycklinguppfödare, fjärdingsman, lokalpredikant i Metodistförsamlingen tillika söndagsskollärare. Herman Karlsson, Nilsborg, blind genom arbetsolycka bedrev borstbinderi.

Efter dessa stugor kommer Sandbrink strax före gården Tegneby 60 tunnland jordbruksmark på 1940-talet. Tegneby "kammare" bostad för 2 familjer med varsitt rum om ca 15 kvm vardera. Bakom detta hus finns lämningar av en fornborg. I Tegneby beteshage fanns förr en ångbåtsbrygga den s k "kycklingbryggan" där ångbåtarna lade till för lastning och lossning.

Färden går vidare i sydlig riktning där vi beser grundrester efter Skälby gård. Här skall även finnas, enligt prosten Ekström, en runskrift i en brant bergvägg. Tegneby omnämns redan på 1550 talet i Ekströms bok.

Nora gård passeras med Aspbacken i väster och Nora kvarn i sydlig riktning. Kvarnen finns på Torekällberget i Södertälje. Här fanns 2 stora gravhögar, varav den ena blev bortschaktad på 1960-talet vid framdragning av ny väg mot Idala.

KASHOLMEN, PÅLSUNDET, NÖCKNA, NYGÅRD

Såväl Kasholmen som Nöckna by och hela området kring Pålsundet är väl dokumenterat med studiebesök vid flera tillfällen under senare delen av 1990-talet. Här fanns enligt kartor och husförhörslängder de Vaktstugor som för länge sedan försvunnit, men som vållat mycket huvudbry och spekulationer för vilket ändamål vakthållning uppehölls. Personalen bestod mestadels av fattig-hjon och inhyses personer. Ännu finns många frågetecken om detta. Passerande Pålsundstälpan, Svartkärret och Sandviksängen samt över nuvarande ängsmark når vi Helgön med utsikt över den inre delen av Tullgarnsviken och Kålsöfjärden.

Här öppnar sig Eriksöns och Mörkö arkipelagens vattenområden med sina många holmar och skär. Man kommer nu så att säga bakifrån upp emot

Nygård, förbi de omtalade författartorpen: Sandvik, Fagersvik och Turesbo (Suss). Under 1930-talet vistades här de unga författarna "Syrentorparna" på dessa torpställen och gjorde härifrån sin litterära karriär.

Båtsmanstorpet Klystorp (Klysestugan) ligger strax intill Nygård. Ref. till "Skräddare Ljunggrens memoarer", där gårdarna i Nygård beskrivs, såväl som bönderna.

På ängen nedanför gården finns den sägenomspunna Svartkällan med sitt järnhaltiga vatten. Flera historier eller "skrönor" finns här att berätta.

Nöckna gård, värd en ingående studie, att rekommendera.

IDALA, SÖDRA MÖRKÖ

För att göra resan över södra Mörkö mest lättbegriplig går man lämpligen ut från Idala och följer vägen söderut förbi Mörkö fd prästgård.

Då är redan de 3 gårdarna Vickelby, Gåsta och Ekeby passerade, vilka är belägna på rad c:a 300 meter öster landsvägen.

Botten, som jordbruksgården under prästgården heter, har under 1900-talet förändrats i byggnadsbestånd. De äldre ekonomihusen har rivits och ersatts med nyare och tidsenligare hustyper. Bland hus som försvunnit kan nämnas ladugård, loge, tvättstuga. Till prästerskapet är "tiondelagen" borttagen sedan 100 år tillbaka. I en backslänt sydost det södra boningshuset har funnits en liten backstuga, i vilken min morfar föddes på 1840-talet.

Snart passerar platser som Rövarbacken eller Gråtbacken och över en så kallad rännil, som kommer från Kvarnkärret där enligt Ekström fordom någon form av kvarnverk varit beläget. I skogskanten finns Paulineberg. Väl kommen till Nyängsbacken går en mindre väg till höger mot Nyängsstugan. Slesshagen och Ekeby äng med Botten- vikens norra del. Här mynnar utfallsgraven från Ytterberga och Hammarby området samt stora delar av markerna Håga, Lundby, Nora m.fl. och har sitt utlopp i Saltsjön.

Ulriksdal, Wilhelmsdal, Lötstugan och Grindstugan är f.d små torp före Lötens gård. Till Lötén fanns flera torp (Bränntorp, Åtorp, Kålsö, Norra och Södra Dalbrink.

Gamla skolhuset vid Lötén ännu kvar med delvis behållen skolinteriör.

Färden går nu över "Storlöta", som vägen kallades i 1900-talets början. Här passerar vi i nämnd ordning Lugnet, Stenhälla, Brink och Bobacken, tidigare små jordbruksgårdar. Kålsö i öster, som med sin rika flora och lövskogsområden, numera naturreservat, är väl värt att studera.

väster

Vid Bobacken delar sig vägen och vi beger oss söderut mot Klubben, varvid ännu ett vägskäl som till höger för oss ut på Eriksön. Nuvarande husfastigheter är Eriksö gård, Fridhem, Gullberga, Harburen och Kättsö. Bevarade grundrester efter Wreta, Hagstugan och Grönvik kan beses. Strax öster på huset Klubben finns grundrester från Klubba kammare. Efter mellangärdet, ett åkerskifte kommer vi till Svalhagens torpgrund, till höger med egen historia över stället som bör studeras. Till vänster ovanför berget ett åkerskifte på 1,5 har. "Svalhagskärret". I en vinkelkurva ett par hundra meter söder över, kommer vi ner till Svalhaga kammare. Nu enbart kallat Svalhagen. Från denna vägkrök går rakt söderut en gångstig som leder fram till "Berghusets grottor". Vi föredrar att följa landsvägen över Ekö brink, där vi så småningom påträffar Ekö. Ett jordbruk och fiskeställe varifrån körspår = väg leder ut till Hornö som varit ett litet jord- och fiskehemman. Även Sandholmen är beläget ej långt härifrån. Nu återstår endast bergsryggen ut mot Hornö udde, där Mörkölandet har sin sydliga spets.

Åter till vägskalet vid Bobacken kör vi mot östra delen av Mörkö och passerar Bastun uppförd på 1930 talet invid en kallkälla som kallas "Stimla". Här ovanför reser sig Vårdkasberget. Kommen över åsen möter vi Ängstugan där en väg viker av till Anklor, den sydligaste gården i Horns äng. Denna dalgång sträcker sig från Anklor förbi Ängstugan och Borg, Källstugan och Bråten upp mot Norräng (tidigare Norrändan) och vidare upp igenom storskogen, där man påträffar kärrmarker, som "Oset" med "Os-källan", Vimossen och Vickelby hage. Här är den naturliga vattendelaren i terrängen mellan Smedstorp och Långdal. Viss avrinning härifrån sker även mot Mossen, genom Tjäderleken, Lavretens äng och vidare ut i en rännil förbi Rännilstugan och genom Uggeltorps ängsmarker.

Tillbaka förbi torpet Borg vid foten av Taborsberg, en gammal fornborg, mycket svår att bestiga, är vi snart framme vid avtagsväg till ännu ett gammalt torp Tokvik. Härifrån finns även en minnessak bevarad. Nämligen dörren till en sjöbod, det enda hus enligt sägen som ej brändes vid rysshärjningarna år 1719. Denna dörr finns ännu bevarad hos Sven-Erik Paulsson på Lövhagen.

Efter vägen mot Tokvik passeras Alkärrret, en av de minsta torpstugorna på Mörkö. I nordlig riktning härifrån sträcker sig ett kärr- och skogsmarksområde som kallas Spångkärrret. Efter de skarpa vägkurvorna gick förr en enkel körstig genom Lövhagens odlingsmarker, ned till en ångbåtsbrygga därstädes, Tokviks brygga eller Lövhagsbryggan, dit folket som var bosatta på södra Mörkö, fraktade sina produkter, för vidare transport med ångfartyget Ejdern m.fl. för att saluföras på torget i Södertälje.

Lövhagens lilla gård är en av de arrendeställen som har den längsta brukartraditionen inom samma släkt. Utanför Lövhagen finns Björnö, en av Mörköarkipelagens största öar. Rikligt bevuxen med kraftig barrskog. Här fanns förr en bosättning, med tydliga spår efter odling. Vi följer nu vägen norr över och passerar i nämnd ordning de få små gårdarna eller torpen Kallasvik, Nytorp, Rosholmen, Baggstorp, Baggstugorna och strax därtill Gustavsberg. Här fanns tidigare Rännilstugan med källan i kanten av den rännil som avvattnat Rödmosse m.fl. områden.

Vi gör en avstickare upp till Uggeltorp. Det var det största jordbruket på den östra sidan av Mörkö. Genom Uggeltorp letar sig en väg in mot det lilla torpet Lavreten som ännu i denna dag är ett levande jordbruk med en liten kreatursbesättning

Ovanför nuvarande villaområdet Söräng, fanns förr ett antal små torpställen som höll sig med ko, gris och höns. Här låg Söräng, Löfstugan, Långhagen, Eriksberg och Myrstugan. Av de två sistnämnda finns bara diffusa grundrester kvar.

I det berörda området från Lövhagen och upp mot Oaxens färjeläge vid Björnhagen är många fritidshus uppförda på tomtmark som arrenderas ut av ägarna till Hörningsholm. Några namn på speciella platser med fritidshus bör nämnas, såsom Getberget, Uggeludd, med Laviken och Tutudden.

Nästa plats av intresse är Lisstorp, grundrester av en gård från 1800 talet. På en höjd strax norr om Lisstorp är en samlig skålgropar funna.

Här ansluter vägen mot Östra och Västra Nybygget fram till Mossen, den lilla gården i vilkens omgivning man hittar flera gamla torp Tjäderleksstugan, Mossstugan (Målarstugan) och Råbergens båtsmanstorp. I området finns många namn på platser att minnas. ex. Tjäderleken "Mossarns" intag, Råbergsklövet, ~~Kottkärrret~~, Vickelbytäppan.

Stora och lilla Vaggbergen, med rester av försvarsverk i någon form äro väl värda ett besök. "Oset" med källan medanför Osbacken och Vimossen, tidigare nämnda.

Kallkärrret

Genom att fortsätta vägen mot Ekeby påträffas också södra och norra Smedstorp med fin utsikt över Mörkö prästgård och de öppna fälten mellan Nöckna och Nora. Här vid "Smens" fanns ända fram på 1930 talet en bysmedja. Av det västra Smedstorpets finns bara grundrester. Lokala namn på platser efter vägen förbi dessa torpen äro Svarta grind, Skogsgrind, Sättersta brink, Sinekällan, Skölpussen och Stimlan.

På vår färd runt Mörkö är vi snart vid Skesa gård, vilkens historia är berörd i KD:s rapport. Nuvarande allmänna väg går över "Tatrerne", för att tidigare vikit av vid Smedkroken, norr Skesa upp förbi Sörskåra som blev den allra första fritidsbebyggelsen omkring 1930. Här träffar vi på Käringshagen, genom vilken körstigen till de tre små torpen Lilltorp, Skogstorp och Långdal letar sig fram genom kärrhålur och över berghällar.

Nästa plats är de två små Skåragårdarna. Härifrån finns en gångstig över Stankarbacken mot Tramsta och Håga. Det vägsål som nu kommer är Gärdegrind sedan gammalt. Här viker vägen av mot Egelsviks by samt gårdarna Örsta och Tuna. Dessa platser kräver ett helt separat kapitel.

Mellan Tramsta och Håga fanns en mycket dålig gårdsväg fram till Idala, kallad Gyllengatan, vilken genade mycket mot att följa huvudvägen förbi Lundby gård över Dyvens bäcke och Smedbacken till Idala.

Här var ju bygdens centralpunkt med affär, poststation och vid förra sekelskiftet även mejeri. Med rörelsens egna hästtransporter kördes mjölkprodukter till Järna station för vidare befordran till Södertälje och Stockholm. På 1920 talet upphörde mejeriet och en mindre droskrörelse startades i anslutning till affärsrörelsen. Här var även hållplats för busslinjen Hölö station- Mörkö -Oaxen, samt Trosabussens turer onsdagar och lördagar.

ENEBODA, GRÖNBRINK

Mörkö gamla kyrkskola med Eneboda gård som förläning finns beskrivet i KD rapporter.

Ovanför Eneboda ligger Stora Barkarboda och den så kallade Hagstugan. Här finns historier om spökerier och skrönor och om personer som hade makt med de onde och underlösa sådana "beskäftelser". I området häromkring finner vi även Lilla Barkarboda, ej långt från Ytterberga f.d. gård och därbortom har vi Skymtet som också varit ett jorbruk fram till början på 1900. Litet längre bort i terrängen har funnit ett par torp. Lilla Skymtet, bostad för fattighjon på 1930-talets slut. Stugan var så dålig att de sista som bodde där tog eget beslut och flyttade över sitt enkla bohag till "Vikens" båtsmanstorp, som då stod tom. Av dessa torpstugor finns endast grundrester kvar samt några minnen kring de sista boende människorna här. Från Vikens är ej långt fram till Axvik.

Tillbaka mot landsvägen Kyrkan- Gumsekulla finner man Hammarby och här ovanför ligger Gamla ålderdomshemmet, med Pensionärsbostäderna som uppförts i olika etapper under 1950 -80 talet. Hammarstugan finns även och därtill Grönbrink, barnmorskebostad på 1900 talets början. Denna fastighet är på 1800 talet redovisad under namnet Burstugan.

Efter Grönbrink i nordostlig riktning intill bergskedjan finner man grundrester av Sandstugan. Detta hus försvann under 1950 talet.

Fruberget, med sina grottbildningar är den högsta punkten på Mörkö, 61,3 m över havet. Enklart att ta sig upp här är från Grönbrinkshället.

Om man går Sörmlandsleden från "Brinkerna" intill Gumeskulla påträffas en fornborg och därefter ett par fina utsiktsplatser över Ledarön och Hölöområdet.